

УДК 111.852:392(=161.2)(091)

Л.О. Карпова

ЕСТЕТИКА СВЯТКОВОЇ ОБРЯДОВОСТІ УКРАЇНЦІВ В ІСТОРИЧНОМУ КОНТЕКСТІ СОЦІОКУЛЬТУРНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ

Обрядове свято, як продукт багатівікової народної творчості, завжди супроводжувало український народ у найважливіші моменти його життя, фіксує знакові перемоги у визвольних змаганнях, на тернистому шляху державотворення, його трудові успіхи. У процесі еволюції обрядового свята виразно виявляється специфіка національного характеру та способу життя, закріплюється етнічні та естетичні цінності народу.

Протягом століть обрядові свята були єдиним засобом прилучення людини до художньої творчості. І це не дивно, адже святково-обрядова сфера духовної культури виступає потужним соціокультурним інтегратором кожної нації або народу. Вона фіксує вузлові події суспільного й особистого життя кожної людини.

Святкові обряди об'єднують, сприяють осягненню ідеального в житті, формуванню відчуття гармонії буття. Пов'язані з магією, ритуалом, суспільною практикою, ціннісними орієнтаціями тощо, ці святкування завжди є естетично оформленими і викликають відповідні естетичні відчуття в аудиторії. Відтак наукове дослідження естетики української святкової обрядовості є незаперечно актуальним саме нині, у період утвердження національних рис на всіх рівнях суспільного життя.

Перші спроби побудови загальної теорії свята спостерігаємо вже у працях видатних тогочасних істориків, етнографів та фольклористів: П.Чубинського, М.Максимовича, В.Іванова, П.Іванова, М.Сумцова, Г.Квітки-Основ'яненка, М.Костомарова, О.Потебні та ін.

Фундаментальними працями з історії масових свят і видовищ, їх значення як соціально-естетичного феномену є роботи М.Бахтіна, Д.Генкіна, А.Мазаєва.

Православні свята та обряди як невід'ємну складову духовної культури українського народу, котра ґрунтується на багатівікових мистецьких здобутках, досліджують В.Біляцька [1], Н.Данилевська, М.Ткач [5]. Цінності морального та естетичного досвіду, й у тому числі поетичний культ прашурів, шанування свого родоводу, синтезувавшись із духовними принципами християнства, стають об'єктом вшанування все нових, вступаючих у соціокультурну діяльність поколінь.

Певною мірою торкається досліджуваної проблеми український науковець Е.Гаврилюк, розкриваючи у своїй дисертації семантику і функції рослинних символів у традиційній календарній обрядовості українців як складову їхнього художнього світосприйняття. [4].

Проте, незважаючи на вагомі теоретичні дослідження святково-обрядової сфери, доводиться констатувати недостатність його цілісного, системного висвітлення. Поза увагою дослідників залишається й проблема естетичної цінності християнського календарно-обрядового свята в Україні. Зазначене дозволяє вважати актуальним і науково виправданим обрання теми даної статті та її мету – висвітлити особливості естетики святкової обрядовості українців.

Як відомо, обрядове свято – таке поняття, що має безліч вимірів: суспільно-політичний, естетичний, психологічний, історичний тощо. Різноманітні його грані та смисли досліджуються соціологією, етнографією, культурологією та іншими галузями наукового знання.

Обрядові свята є невід'ємною складовою історії та культури нашого народу. Усім багатством своїх форм вони виражають його світоглядні уявлення, багатющі набутки морально-естетичного та естетичного досвіду. З обрядовими святами органічно пов'язане задоволення потреби в колективних переживаннях. Чим значущіша подія покладена в основу свята, тим більша потреба в людині відчувати свою причетність до неї, висловити своє ставлення до неї, зінтегрувати свої почуття з почуттями соціальної групи, усього народу. Відчуття особистої причетності до інтересів та переживань спільноти – стрижень святковості, спонукальний стимул до дії разом з усіма, з громадою.

Витоки феномену святково-обрядової культури населення України знаходимо ще в добі первіснообщинного ладу. Членам первісного людського стада був притаманний синтетизм

свідомості (відсутність антитези прекрасного й потворного, істинного і хибного, добра і зла). З розвитком родового ладу продовжувало існувати синкретичне мислення, але збагачене вже новим історичним досвідом, зі зростанням соціонормативності культури, регламентації стереотипізованих за формою правил поведінки.

Святково-обрядові форми еволюціонували як специфічний спосіб відтворення й закріплення соціальних і духовних цінностей, урочиста й надбудована сфера життєдіяльності суспільства, важливий засіб спілкування. І це природно, адже обряди й обрядові дії є передусім продуктом народної художньої творчості. За своїми соціальними завданнями й естетичними характеристиками вони ближчі до сучасної художньої самодіяльності, ніж до того розуміння обряду, що існує в сьогodнішній теорії й практиці обрядотворчості.

Основною функцією свят усіх народів, зокрема українського, є універсальна соціокультурна інтеграція. Тому для всіх історичних періодів – від первіснообщинного до постіндустріального – є характерним відображення у святах і обрядах реального життя людини, її ролі у навколишньому середовищі – природному і штучно створеному. Свята усіх народів, в тому числі й українського, виконують функцію універсального соціокультурного інтегратора.

Як відомо, потужний вплив на формування естетики календарно-обрядових в Україні здійснило християнство. Специфічність його впливу протягом століть на психологію людини призвела до формування певної послідовності емоційних реакцій, створення емоційного стереотипу світосприйняття. Адже динаміка релігійного обряду створює особливе, надповсякденне, соборне дійство. Кульмінація такого дійства веде до емоційної реакції, яку Аристотель назвав катарсисом відчуття полегшення, звільнення, просвітління, заспокоєння.

Естетичний ракурс функціонування релігійного обряду передбачає художню доцільність культової ієрархії, довершену конструкцію, яка справляє враження органічної єдності її частин. Так, реалізація обрядового культу максимально враховує особливості сценічного простору. Усі дії починаються з лівої сторони, з урахуванням особливостей зорового сприйняття і завершуються на правій стороні місця дії: дія на правій стороні веде до його завершення. Високе місце, де знаходиться священик, як і в сценічному мистецтві, завжди веде до патетики і колективному емоційному зарядженню. У церковному обряді широко використовується кругова мізансцена або півколо. Ця обставина заспокійливо діє на психіку, створює відчуття завершеності дії. У цілому, як і в сценічному мистецтві, мізансцени вибудовуються таким чином, щоб людина могла все бачити, чути і розуміти.

Потрібно зазначити, що разом із візантійським православ'ям Руссю було запозичено цілком нові елементи проведення сакрального ритуалу в церковній службі. Це, зокрема, ікона, володіння святими мощами, церковні ходи, цілування хреста тощо. Водночас найпотужніший вплив, особливо на неофітів, справляло святкове богослужіння. У цьому своєрідному дійстві зі значною часткою театралізації, розкішними вбраннями священнослужителів, коштовним начинням, натхненним багатоголосним церковним співом усі компоненти були спрямовані на досягнення психологічно-естетичного ефекту масового піднесення, просвітління, катарсису.

У цьому сенсі варто наголосити, що Л.Виготський, розкриваючи значення проблеми катарсису для психології, писав, що: „...неприятные аффекты подвергаются некоторому разряду, уничтожению, превращению в противоположные... Эстетическая реакция как таковая в сущности сводится к катарсису, то есть к сложному превращению чувств” [3; 268]. При цьому Л.Виготський вбачав суть естетичного катарсису у знищенні змісту формою. Подібна естетична реакція веде до перетворення негативних емоцій на позитивні. Людина найчастіше приходиться у культову споруду з комплексом негативних емоцій (страху, сум'яття, тривоги). Обрядове дійство, перетворюючи їх на позитивні, виконує в такий спосіб певну психолого-терапевтичну функцію. Відтак, зважаючи на одвічне прагнення людини пізнати світ почуттів, її потяг до краси, радості, гармонії з навколишнім світом, досягнення ідеалу, християнство зберегло в естетичній функції обрядової сфери можливість прилучення до духовних цінностей людства.

Загалом під впливом християнізації Київської Русі у святково-обрядовій культурі нашого народу постійно взаємодіяли два суперечливих типи: світський і сакральний,

народний та правлячо-елітарний. Еволюція цієї сфери відбувалася у напрямку позбавлення язичницької обрядовості попереднього смислового навантаження й функціонування її в якості розважального елемента у рамках православної церковної обрядовості. Важливою особливістю обрядовості стала орієнтація на внутрішній світ людини, а, отже, й актуалізація виховної функції свят.

Потрібно врахувати й те, що у слов'янській культурі збережено поетичне ставлення до образів природи, рослинного світу („рослинне божество”), прагнення до їх естетизації. Як справедливо зауважував І. Нечуй-Левицький, „форми українських міфів мають одну характерну прикмету: вони дуже близькі до природних форм. Ми не бачимо в народній фантазії охоти до негарних, неестетичних велетенських міфічних образів, до тих величезних, страшних, головатих та рогатих богатирів зі страшними антинатуральними інстинктами, які любить, наприклад, німецька міфологія. Український народ у своїх міфах держиться міри; його фантазія не любить переступати за границі ненатуральних форм” [6; 18].

Так само й ушанування та уславлення сонця, землі та води виступають передусім святом краси й гармонії, своєрідним духовним благословенням на сумлінну хліборобську працю, з якої постає урожай. Наприклад, зимові святки є яскравим художньо-естетичним дійством, насиченим ритуалізованими елементами, величальними піснями та поезією й зі сподіваннями на краще майбутнє народу. Водночас незаперечно, що суспільство потребувало звільнення від застарілих ритуалів, які виробилися впродовж тривалого часу. Цьому значною мірою сприяли російська люднева та українська національна революції 1917 року.

Суперечливим був процес вироблення нової, революційної обрядовості. Зокрема, в Україні жоден революційний акт, як згадував В. Винниченко, не відбувався без участі представників церкви. Наприклад, проголошення універсалів на Софійському майдані супроводжувалося церковними дзонами, молебнем, урочистими ходіннями по вулицях у кращих традиціях царизму [2; 115]. Варто зазначити, що такий спосіб проведення державно значущих заходів не схвалювався одноставно. Зокрема, принципові супротивники царизму й попівства вважали це недостойним засобом утвердження державності, принизливим проявом провінціалізму, малоросійщини тощо. Проте революційна влада в особі представників Центральної Ради вважала, що це імponує масам і робить їх прихильними до української національної справи [2; 115].

У святково-обрядовій сфері життя українського народу за радянського часу відбувалася цілеспрямована, за ідеологією державного атеїзму, секуляризація. У десакралізованій культурі поступово зменшувалася питома вага традиційних релігійно-календарних свят, відбувався процес їх витиснення безрелігійною, громадянською обрядовістю. Відповідно у десакралізованій культурі поступово скорочувалася кількість узвичаєних релігійно-побутових свят, спрощувався ритуал їх відзначення, долалися попередні застереження. Натомість практично майже всі вони отримали статус календарних.

Одночасно відомий діяч радянської освіти і культури А. Луначарський наголошував на значенні участі широких народних мас у новому, радянському обрядотворенні. „У народній масі таїться велика творча сила, – й вона створить зовсім особливий театр...” [9; 26]. Наслідком культурного будівництва перших років радянської влади стало народження масового агіттеатру, де індивідуальний герой поступається місцем колективу, що забезпечує емоційну динаміку масового дійства. А. Луначарський запропонував навіть свою структуру масового свята (поділ на два „акти”), вважаючи його основними мистецькими силами акторів-професіоналів та художню самодіяльність.

Утім, масовий агіттеатр перших повоєнних років задовольняв естетичні потреби невибагливого глядача, володіючи одночасно потужним агітаційним потенціалом. Цей феномен святково-обрядової культури став особливою формою організації трудящих мас, засобом стимулювання ентузіазму будівників нового суспільного життя. Він у повній мірі задовольняв колективні переживання учасників. Адже чим значущіша певна подія, покладена в основу свята, тим більша потреба в людині відчувати свою причетність до неї, висловити своє ставлення до неї, злити свої почуття з почуттям колективу, народу.

На еволюцію традицій народної обрядовості, її місце в житті людини і суспільства впливали економічний та інтелектуальний поступ суспільства, зростаюча потреба в актуалізації виховання нових поколінь засобами свят та обрядів. У 20-30-ті роки минулого століття календарні свята обрядово будувалися шляхом запозичення попереднього містеріального досвіду, але вже будучи світоглядно атеїстичними. Знехтування релігійних звичаїв та церковних обрядів у календарному святі в Радянському Союзі відбувалося відповідно до особливостей революціоналізації сфери суспільного виробництва й повсякденного побуту. Це супроводжувалося масовим відлученням населення від релігії, зокрема проявів релігійного світогляду в календарному святі.

У радянську добу набули поширення трудові свята й обряди, пов'язані з діяльністю виробничих колективів й численних професійних груп. Вони посідають важливе місце у системі десакралізованої культури радянського періоду історії. Недаремно в найбільш важливу їх групу виокремилися урочистості, змістовно пов'язані із робітничими професіями. Так, масово відзначалися День шахтаря, День металурга – вони символізували владу пролетаріату. Менший резонанс, однак не меншу суспільну вагу, мали День працівника сільського господарства, День працівників освіти, День медичного працівника тощо. Зазначимо, що професійні свята широко відзначаються і нині в незалежній Україні.

Історична еволюція сфери вітчизняної календарної обрядовості та обрядовості у процесі входження у радянську добу позначилася послабленням магічно-сакрального виміру й посиленням ігрово-демонстраційних моментів. Актуалізувалася розважальна функція свят і обрядів. Так, у побуті ще з 30-х років ХХ століття традиційними стали прикрашання святкової ялинки, вітання із Новим Роком рідних і близьких, знайомих, друзів та колег, вручення подарунків тощо.

Новорічні ж колядування на селі зводилися в основному до вшанування кращого бригадира, ланкової або механізатора. Загалом святкування багатьох дат народного календаря відбувалося переважно за сценаріями, надісланими зі столиці й часто дистанційованими за змістом від багатовікових народних традицій.

Суто радянським винаходом було перенесення відзначення певного календарного свята на неділю. Це було глибоко помилковим рішенням. Адже, зокрема, свято Купала є винятково календарним – воно припадає на астрономічне 7 липня за новим стилем, тобто через два тижні після найкоротшої ночі. Не дивно, що навіть за тих часів учені-етнологи застерігали від такої надміру антирелігійної активності. Так, у пресі не одноразово описувалися і засуджувалися випадки ображення учасників купальського свята [7; 2]. У цьому контексті варто звернути увагу на суто радянський спосіб відзначення купальського свята на Сумщині, запроваджений з ініціативи працівників обласного будинку культури. За їхнім сценарієм, свято Івана Купала проходилося, звичайно, на березі річки. Спершу директор місцевої середньої школи вітав присутніх із літніми святами, а потім починалася власне обрядово-розважальна частина свята. Розігрувалися сценки з гоголівських творів, народних переказів, оповідань тощо. Учасники свята плавали по річці на завітчаних і прикрашених вогнями човнах. На одному з них встановлювали традиційне купальське деревце, прикрашене квітами, стеблами злаків тощо. Не обходилося без традиційних радянських лозунгів на кшталт „Мир”, „Праця”, „Рівність”, „Братерство”, „Свобода”, „Щастя” та ін. Керманічами їх були учасники художньої самодіяльності у стилізованих живописних костюмах. На березі річки горіли купальські вогнища, довкола яких молодь водила хороводи, співала й танцювала [6; 55].

Нині, з утвердженням державної незалежності України, народні свята й обряди впевнено повертають собі той прадавній, глибинний світоглядний зміст, який є основою їх виникнення. Вони щоразу більше постають як концентроване утілення світоглядної культури нашого народу, символічний, образно-чуттєвий засіб акумуляції багатовікових духовних цінностей. Зокрема, відновлюється їх сутнісний зв'язок із релігійною обрядовістю, завдяки якій розкриваються механізми народної обрядотворчості та її інтегративної функції у розвитку і задоволенні сучасних духовно-естетичних потреб суспільства.

Таким чином, дослідження естетики святкової обрядовості українців у контексті соціокультурної інтеграції засвідчує своєрідність обрядового свята як особливого виду людської

діяльності, в результаті якої естетичні функції обрядової культури виступають механізмом органічного розвитку суспільства, прогресивної соціальної трансформації. З огляду на це життєві факти й ситуації важливі для обрядового свята винятково у контексті їх естетичної цінності, тобто тієї цінності, яка, будучи випробувана засобами чуттєво-художнього сприйняття людини, залишила в її душі глибокий слід і вразила її уяву як щось справді значуще, важливе, цінне. У результаті цього реалізується співвіднесення реального життя із суспільними ідеалами, що визначають соціально-естетичну цінність обрядового свята й дають поштовх його художньому осмисленню.

Джерельні приписи

1. Біляцька В.П. Календарно-обрядова поезія і народні свята. Вечорниці та досвітки: [Навч. посіб.] / [Ред. І.І. Бакуменко]; Дніпропетр. нац. ун-т. – Дніпропетровськ, 2001. – 104 с.
2. Винниченко В. Відродження нації: В 3 ч. – Частина II. – Репринтне відтворення видання 1920 року / В.К. Винниченко. – К.: Видавництво політичної літератури України, 1990. – 328 с.
3. Выготский Л.С. Психология искусства. – 3-е изд. / Л.С. Выготский. – М., 1986. – 425 с.
4. Гаврилюк Е.Є. Рослинна символіка в контексті української календарної обрядовості: проблема семантико-функціонального аспекту: автореф. дис... канд. філол. наук: 10.01.07 / Е.Є. Гаврилюк. – К., 1999. – 18 с.
5. Данилевська Н. Ішов Микола / Н.Данилевська, М.Ткач. – К.: Сніва, 1996. – 59 с.
6. Нечуй-Левицький І. Світогляд українського народу. Ескіз української міфології / І.Нечуй-Левицький. – К., 1922. – 249 с.
7. Новые народные праздники // Комсомольская правда. – 1925. – 5 августа.
8. Тарасенко І. Про Снігуроньку та Івана Купала / І.Тарасенко // Прапор. – 1966. – № 2. – С. 54-56.
9. Шароев И. Режиссура эстрады и массовых представлений / И.Шароев. – М.: Просвещение, 1986. – 460 с.

Резюме

У статті досліджується естетична роль обрядових свят українського народу в контексті соціокультурної інтеграції, зумовленої різними історичними етапами розвитку суспільства, його соціально-політичної трансформації.

Ключові слова: святкова обрядовість українців, музичне мистецтво, історичний розвиток.

Summary

The aesthetic role of the ritual holidays of the Ukrainian people in the context of the sociocultural integration, caused by the different historical stages of the development of the society, its sociopolitical transformation is investigated in the article.

Key words: festive rite of Ukrainians, musical art, historical development.

УДК 111.852:7.036

С.В. Оборська

ЕСТЕТИКО-ТЕХНОЛОГІЧНІ ЧИННИКИ ФОРМУВАННЯ МОДЕРНУ ЯК МИСТЕЦЬКОГО СТИЛЮ

Способи естетичного оформлення предметного середовища внутрішнього простору перебування людини (індивідуальне житло, громадські інтер'єри тощо) детермінуються, як відомо, стилістикою та образною сферою, що домінує в суспільній свідомості у той чи інший історичний момент. Однак у випадку модерну суто мистецькі чинники перебігу цього процесу суттєво доповнилися історично обумовленим чинником промислового розвитку, зокрема низкою